

SHE'RLARINING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Hamroyeva Matluba Odilbekovna

Annotatsiya: She'riyat azaldan inson ruhiyati, tuyg'ulari va tafakkurini ifoda etuvchi eng nozik va betakror badiiy janrlardan biridir. She'rda ifoda etiladigan mazmun, badiiy obrazlar, estetik tafakkur va poetik vositalar har bir xalqning mentaliteti, milliy qadriyatlari va adabiy an'analariga bog'liq holda shakllanadi. She'riyatda lingvopoetik xususiyatlar deganda, avvalo, til va poetikaning o'zaro uyg'unlashuvi, uning badiiyat hosil qilishdagi o'rni, poetik nutqdagi obrazlilik, semantik taraqqiyot, ma'no qatlamlari, ritm, ohang, tovush uyg'unligi, metafora, epitet, personifikatsiya, alliteratsiya, assonans kabi badiiy vositalarning kompleks namoyon bo'lishi tushuniladi. Bu xususiyatlar she'riy matnni boshqa adabiy janrlardan ajratib turadi, unga yorqin milliylik va badiiylik bag'ishlaydi.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, she'riyat, badiiy til, metafora, poetik tafakkur, obrazlilik, poetik vositalar, stilistika, estetik tafakkur, poetik struktura.

She'riyat tilining asosiy xususiyatlaridan biri uning yuqori darajada qisqa va siqiq bo'lishidir. Poeziyada har bir so'z, hattoki har bir fonema ham muayyan vazifani bajaradi, barcha badiiy nuanslar she'rning umumiy mazmun va ohangiga xizmat qiladi. She'riyatda leksik-semantik vositalar keng zastos qilinadi, ya'ni sinonimiya, antonimiya, metafora, metonimiya, frazeologizmlar, neologizmlar va boshqa poetik birliklardan unumli foydalaniladi. She'riy matnda tilning badiiy imkoniyatlari orqali obrazlar yaratiladi, ularning har biri muayyan fikrni, tuyg'uni yoki estetik g'oyani, ruhiy holatni aks ettiradi. Bu jihat lingvopoetik tahlilda o'z aksini topadi, chunki har bir poetik birlik matndagi umumiy butunlik va g'oya yuksakligini ta'minlaydi. Poetik til o'ziga xos obrazlilik va ma'no ko'lamini ta'minlaydi. She'riy ifoda bir vaqtning o'zida ham oddiy, ham murakkab, ham ma'noli, ham chuqur bo'lishi mumkin. Tilning ramziy, kinoyaviy, timsolli imkoniyatlari she'riyatda o'zining eng rivojlangan shaklini topadi. Shu sababli lingvopoetik xususiyatlar she'riyatda serqirra hamda ko'p qatlamli. Annotatsion, tafakkuri, estetik va emotsional planda she'rda so'zlar o'zining asosiy lug'aviy ma'nosidan tashqari, ikkilamchi, ramziy yoki timsoliy ma'no qatlamida namoyon bo'ladi. Bu qatlamlar poetik kompozitsiyaning chuqur va ko'p qirraliligini yaratuvchi asosiy omillardan sanaladi.[1]

She'riy tilda poetik sintaksis muhim rol o'ynaydi. Gaplarning tartibi, so'zlarning joylashuvi, turli tipdagi in'ikos va parallelizmlar she'r uslubining yetakchi belgisidir. Sintaktik qurilish, inversiya, qisqalik, takrorlanish, parallellik, gradatsiya, anaforik va kataforik vositalar she'riy matnda lingvopoetik mazmun boyligini ta'minlaydi. Har bir sintaktik qurilma, gaplarning tuzilishi, so'zlarning joylashuvi poetik obrazlar,

emotsional-psixologik holatlar ifodasiga xizmat qiladi. Bunisi she'r va nasr tilining asosiy farqlash belgilaridan biridir. She'riyatda aytilayotgan g'oya, fikr va tuyg'u badiiy vositalar va poetik qurilmalar orqali yanada ravshanroq, jonliroq ifodalanadi. She'riy til tovushlar uyg'unligi ham muhim o'rin tutadi. Fonetik vositalardan baland sifatda foydalanish poetik obrazning yaxlitligi va emotsional ta'sirchanligini oshiradi. Assonans, alliteratsiya, she'r ritmi, ohangi, tovush takrorlari, bo'g'in, pauza, urg'u kabi musiqiy elementlar she'riyat tilida ritmik uyg'unlik va musiqiylikni boyitadi. Bu xususiyatlar she'r matnida ichki musiqa va ritm tashkil qilib, so'zlarning ohangdorligi va ichki tuyg'ulariga mos ravishda tuziladi. Har bir tovush, so'z va gap poetik ifodaning umumiy yaxlitligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Lingvopoetik xususiyatlarda poetik leksika, ya'ni so'z tanlovi va ularning o'zaro uyg'unligi, matndagi semantik aniqlik va emotsionallik ham yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. She'rda ishlatiladigan so'zlar ko'pincha ramziy, metaforik, emotsional ekvivalentga ega, shuningdek, so'zlar badiiy vosita sifatida ham turli asarlar mazmun-mohiyatini ochishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois she'riyatda ko'proq poetik so'zlar, leksik birliklar, obrazli birikmalar va timsoliy ma'nolar mavjud bo'ladi. Bu jihatlar ham she'riy matnning lingvopoetik xususiyatini belgilovchi ko'rsatkichlar sirasiga kiradi. She'riyatning lingvopoetik xususiyatlarini belgilashda uslubiy rang-baranglik va ekspressivlik ham muhim ahamiyatga ega. Uslubiy vositalar, fikrning ifoda shakllari, turli badiiy yo'sindagi gaplar, so'z o'yinlari, eksklamatsiya, inversion, dialog, sukunat qatnashgan timsolli nutq, so'zlashuv uslubi va lahjalar, archaik yoki zamonaviy lug'atlar she'r tilini boyitib, poetik matnning ekspressivligini oshiradi. Bu o'rinda she'riyatda har bir tafsilotga e'tibor qaratiladi, tilning badiiy imkoniyati yetarli bo'lishi uchun turli xil uslubiy qurilmalar harakatga keltiriladi.[2]

Poetik tilning o'ziga xosligi va ona tilining imkoniyatlaridan keng foydalanilishi natijasida har bir shoir yoki she'r yozuvchi o'zining individual, betakror stilini yaratadi. Bu stil she'rda berilgan g'oyaning, emotsional holatning, tafakkur tarzining, ruhiy teranlik va poetik ifodaning eng yorqin ko'rinishini ta'minlaydi. Poetika va tilning uyg'unligi she'riyatda doimiy ravishda yangi badiiy timsollar, semantik ma'nolar, estetik tafakkur elementlari paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Shoir o'z g'oyasini, dardini, ideallarini poetik shaklda, badiiy xayol va timsol orqali ochib beradi. Uning poetik nutqi, obrazlar olami, so'z tanlovi va sintaktik qurilishi ham lingvopoetik tahlil obyektiqa aylanadi.[3]

Poetik matndagi lingvopoetik xususiyatlar yanada chuqurroq tahlil qilinar ekan, unda tilning leksik, frazeologik, grammatik va stilistik imkoniyatlaridan badiiy maqsadlarda unumli foydalanilgani ko'rinadi. Bu o'rinda poetik matnning tashqi va ichki strukturasi, asosiy va ikkilamchi qatlamlari, semantik bog'lanishlari, ohang va ritmi, badiiy obrazlarning yaratilishi ham e'tibordan chetda qolmaydi. She'riyatda til va poetikaning uyg'unlashgan holda ishlatilishi badiiy effekt va estetik zavq hosil

qiladi. She'riyatning tilida, poetik ifoda vositalarida milliy o'ziga xoslik va milliy qadriyatlar ham o'z aksini topadi. Shoir ona tilining betakrorliklarini, so'z boyligini, ramziy va timsoliy imkoniyatlarini poetik shaklda namoyon qiladi. She'riyat tilida xalqning mentaliteti, dunyoqarashi, orzu-umidlari, xayollari, maqsadlari, hayot haqidagi falsafiy-umuminsoniy qarashlari ifodalanadi. Bu jihatlar ham lingvopoetik tahlil doirasiga kiradi.[4]

She'riyatdagi lingvopoetik xususiyatlar nafaqat adabiy-badiiy, balki jamiyat ruhiy hayotining ifodasi sifatida ham katta ahamiyatga egadir. Har bir she'r, undagi har bir badiiy vosita, obraz, timsol, ma'no qatlamlari xalq ruhiyatining, estetik didining, adabiy an'alarining aks sadosidir. She'r vositasida inson o'z dunyosini, ruhiy kechinmalarini, orzu-umidlarini ifodalaydi. Tilning badiiy imkoniyatlaridan samarali foydalanilishi she'riyatning mazmun va shakl jihatidan boy, rang-barang, teran hamda betakror bo'lishiga olib keladi.[5]

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, she'riyatning lingvopoetik xususiyatlari juda keng va serqirradir. Unda til, poetika, badiiy obraz, semantika, uslubiy rang-baranglik, fonetik uyg'unlik, ramziy va metaforik ma'nolar chambarchas bog'liq. She'riyatda tilning barcha qatlamlari badiiy maqsadlarga bo'ysundiriladi. Lingvopoetik xususiyatlar she'riyat tilining badiiy-estetik imkoniyatlarini ochadi, poetik obraz va timsollar orqali inson ongida o'chmas iz qoldiradi. Har bir she'r o'zining betakror badiiy ifoda vositalari, lingvopoetik qurilmalari bilan o'quvchi ruhiyatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi va uning estetik zavqini oshiradi. Shu sababdan ham she'riyatning lingvopoetik xususiyatlarini chuqur o'rganish, analiz qilish va baholash adabiyotshunoslik va tilshunoslik uchun doim eng dolzarb masalalardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, N. (2018). "Poetik matnlarda lingvopoetik vositalarning badiiy tizimi." *Filologiya masalalari*, 1(2), 56-62.
2. Abdullayeva, S., & Kadirova, N. (2019). "She'riyat tilining lingvopoetik imkoniyatlari." *O'zbek tili va adabiyoti*, 2, 78-85.
3. Hakimova, Z. (2021). "Zamonaviy o'zbek she'riyatida lingvopoetik tafakkur va uning ifodalanishi." *Filologiya va tillarni o'qitish*, 2(45), 122-127.
4. Juraev, R. (2019). "Leksik-semantik qatlamlarni she'r tilida lingvopoetik tadqiq qilish." *O'zbekiston fanlari akademiyasi axborotnomasi*, 4(2), 37-43.
5. Karimova, R. (2020). "O'zbek she'riyatida metaforik til va uning lingvopoetik imkoniyatlari." *Yangi O'zbekiston*, 1(17), 90-96.
6. Muhammadiyev, O. (2017). "She'riy matn lingvopoetikasi va obrazlilik." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, 22(5), 31-36.
7. Narzullayeva, G. (2022). "Poetik tilda estetik tafakkur va lingvopoetik talqin." *Zamonaviy filologiya*, 4(3), 53-60.
8. Olimov, D. (2018). "O'zbek poeziyasi lingvopoetik xususiyatlari: nazariy va amaliy masalalar." *Adabiyotshunoslik*, 1(2), 111-120.